

Avondmaalsbeker van Bommels zilver

Maarten van Rosummuseum
Zaltbommel

1693. Zilver, hoogte 14,4 cm, gewicht: 215 gram
Merken: Zaltbommel; jaarletter A; meesterteken: halve maan. Inscriptie op de bodem:
Den Armen van Gameren Anno 1693 en Dukaton Silver
Herkomst: veiling collectie Frits Philips, veilinghuis Sotheby's

Op 5 december 2006 vond in het Evoluon te Eindhoven de veiling van de collectie van Frits Philips plaats. Onder nummer 372 kwam een zilveren beker onder de hamer, beschreven als *A very rare Dutch silver beaker* van Zaltbommelse makelij.¹ Met steun van de Vereniging Rembrandt kon de aankoop gerealiseerd worden. Op de bodem staat als tekst gegraveerd *Den Armen van Gameren*. Het dorp Gameren ligt slechts enkele kilometers verwijderd van de stad Zaltbommel. De oude Hervormde Kerk aan de dijk werd aan het einde van de Tweede Wereldoorlog vernietigd. Om drie redenen is de beker voor de collectie van het Maarten van Rosummuseum interessant. Verzamelen van kunst en kunstnijverheid uit Zaltbommel en de Bommelerwaard behoort tot de kerndoelen van het collectieplan. Verder waren de andere avondmaalsbekers in de verzameling alle voorzien van decoratief graveerwerk. Een volkomen glad exemplaar ontbrak nog. Tenslotte behoorde de beker tot het bezit van Frits Philips, één van de bekendste captains of industry uit deze familie met een tweehonderdjarige band met de stad Zaltbommel.

ZALTBOMMEL

De bloei van de stad Zaltbommel lag in de late Middeleeuwen en de 16de eeuw toen Rijn- en Maashandel floreerden.² In 1572 verklaarde Bommel zich voor de Prins van Oranje en ondanks belegeringen van de Spanjaarden is zij nooit veroverd. Toen het garnizoen na de inname van Den Bosch in 1629 vertrok en met de soldaten talrijke neringdoenden de stad verlieten, betekende dit een flinke economische aderslating. Het aantal inwoners nam af van vierduizend in 1640 tot 2700 in 1750. Hoewel dus het aantal ingezetenen beperkt en de economie niet onverdeeld gunstig was, valt Zaltbommel in artistiek en cultureel opzicht in de periode 1650-1750 niet achterlijk te noemen. In kerken en binnenskamers ontwikkelde zich een rijk muziekleven. Componisten van naam, zoals Wilhelm Gottlieb Hauff, verbleven er.³ De boekdrukkerij en uitgeverij van Johannes Willem Kanneman was tussen 1744 en 1764 van meer dan lokale betekenis.⁴ Onder de schilders prijken de namen van Gerard Hoet (1648-1733), de Italianisanten Warnar van Rijssen (geboren ca. 1625) en Hendrik Soukens (1680-1711), de in het kunstenaarslexicon van Johan van Gool geroemde portretschilder Nicolaes van Ravesteijn (1661-1750) en telgen uit de familie Vorsterman.⁵ Allen zijn te Zaltbommel geboren en verbleven er kortere of langere tijd. Voeg hierbij zilversmeden, zoals Ceris van Stralen (overleden te Zaltbommel in 1668), Bartholomeus



van Schaeck (ca. 1670-1748), Johan van Sgravenweert (1638-1712) en anderen, dan valt het artistiek-culturele klimaat en aanbod opmerkelijk te noemen.

ZILVER UIT ZALTBOMMEL

Bommels zilver is zeldzaam. De meeste objecten worden bewaard in kerkelijke gemeenten in de Bommeler- en in mindere mate de Tielerwaard. Van dit bezit vormen avondmaalsbekers een ruime meerderheid tussen een enkele schotel, een ciborie, een theebus en wat bestek. De bekens zijn van eenvoudig model, staande op een voetrand en, indien gedecoreerd, voorzien van een fries met bladmotief en vlechtband rond de mond. Daaronder kan de zilversmid eventueel aanvullend graveerwerk aanbrengen in de vorm van familiewapens en florale, vrucht- en bandmotieven. De grootste en rijkst versierde beker is een exemplaar met het wapen van de familie Lenshoek uit Kerkwijk, in de latere 17de eeuw vervaardigd door een nog niet nader geïdentificeerde Bommelse meester. Deze beker van hoge kwaliteit kon het Maarten van Rosummuseum in 1997 mede dankzij steun van de Vereniging Rembrandt aankopen.⁶ De collectie Bommels zilver in dit museum bestaat verder uit: een theebus van François van de Water (1695); een bestek bestaande uit zes lepels en vorken van de hand van Bartholomeus van Schaeck (ca. 1670-1748); een soeplepel van Sebastiaan de Gier (1781-1857) en avondmaalsbekers uit Well en Tuil.⁷



Over de herkomst van de Gamerense beker vermeldt de veilingcatalogus dat deze in het bezit van de familie Philips getraceerd kan worden vanaf 1948. En verder, dat het bekend is dat de kerkenraad circa 1930 een nieuw avondmaalsstel bestelde bij de Utrechtse firma Begeer. Heeft men bij die gelegenheid het oude stel verkocht?⁸ Meer weten we over de aanschaf van de bekers. Op 30 november 1696 legden drie oud-diakenen ten overstaan van de kerkenraad rekenschap af van de door hen gedane financiële uitgaven. Diaken Gerrith Dircksz de Jager had een overschot op zijn rekening. Hiervoor had de kerkenraad een bestemming gevonden, waarover we lezen: ... *hebbende sij met goetvinden van geheel den kerkenraad voor de overige agtenteveertig gl tien st 48-10-0 laten maken twee silveren bekers om bij het bedienen des H. Nagtmaals in plaats van de oude tinnen gebruikt te worden.*⁹ Er zit dus drie jaar tussen het jaartal op de bodem van de beker en de genoemde vermelding. Dat lijkt veel, maar het kwam in kerkelijke en burgerlijke gemeenten vaker voor dat er geruime tijd zat tussen het werkelijk doen van uitgaven en 'het afhoren' van de rekening, dat wil zeggen daarover verantwoording afleggen. Het blijkt hier dus te gaan om twee bekers, waarvan er één nu in het bezit van het Maarten van Rossummuseum is gekomen. De verblijfplaats van het andere exemplaar is onbekend.

Op de bodem van de beker staat verder nog gegraveerd *ducaton silver*. De waarde van oud zilver werd eerder door

het materiaal dan door het arbeidsloon bepaald.¹⁰ De zilversmid kon uitgaan van een baar zuiver zilver of van in te smelten zilveren munten, die van zich zelf een bepaald gehalte hadden. De waarde van zilveren munten was behalve van het gewicht afhankelijk van het gehalte aan zilver. In sommige plaatsen vormden verschillende munten de grondslag voor de gehalten. Zo kenden de Deventer zilversmeden zelfs drie gehalten: Spaans realen zilver als hoogste gehalte, daarna kwam het rijksdaalder zilver en tenslotte het koningsdaler zilver. Voor de Bommelse beker uit Gameren is het zilveragehalte van het muntstuk ducaton bepalend geweest. Met een ducaton bedoelde men een zilveren rijder van 60 stuivers.

PHILIPS EN ZALTBOMMEL

Op 24 augustus 1795 liet Benjamin Philips (1767-1854) zich als burger van Zaltbommel inschrijven. Hij kwam uit Veenendaal en dreef een handel in manufacturen en tabak.¹¹ Zoon Lion Philips (1794-1866) bouwde de tabakshandel uit en associeerde zich in 1815 met Gerlachus Ribbius Peletier. Hun bedrijf heette 'De Eenhoorn'. De zaken gingen voorspoedig en de familie kwam tot aanzien. Opvolger Frederik Philips (1830-1900) bouwde het imperium verder uit met een eigen bank en een gasfabriek en zat jaren in de gemeenteraad. Van de volgende generatie waren Gerard (1858-1942) en Anton (1874-1951), de oudste en de jongste zoon, de grondleggers van de gloeilampenfabriek in Eindhoven. De bezitter van de Gamerense beker, wijlen Frits Philips, was de zoon van Anton.

NOG VEEL ONDERZOEK NODIG

Er is betrekkelijk weinig onderzoek verricht naar Bommels zilver. De eerste systematische resultaten werden gepubliceerd tijdens de tentoonstelling *Gelders Zilver* in 1955.¹² Aanvullend onderzoek leverde onder andere meer gegevens op over de familie Van Sgravenweert, zilversmeden met banden in Zaltbommel en Gameren.¹³ In het bijzonder blijven er vraagtekens bij de meestertekens en de jaarletterreeksen. Het meesterteken van de Gamerense beker is nog niet aan een naam gekoppeld. Het Maarten van Rossummuseum neemt zich voor de komende jaren structureel onderzoek te verrichten naar de Bommelse zilversmeden die ons zo'n fraai en zeldzaam stuk cultureel erfgoed nalieten ♦

Peter W. Schipper
Conservator Maarten van Rossummuseum

Noten:

1. *The Frits Philips Collection*, Veilingcatalogus Sotheby's, 4-5 december 2006.
 2. Zie: J.H. de Groot, *Zaltbommel. Stad en Waard door de eeuwen heen*, Zaltbommel 1979.
 3. A.Vos, 'Muziekleven in Zaltbommel gedurende de 18^e eeuw: Hauff, Schutte en andere "meesters"', *Tussen de Voorn en Loevestein* XXVIII (1978), pp. 101-118.
 4. A.Vos, 'Johannes Willem Kanneman, boekdrukker en uitgever in Zaltbommel, 1744-1764', *Gelre. Bijdragen en Mededelingen* 85 (1994), pp. 89 e.v.
 5. Zie voor een overzicht van Bommelse schilders: Peter W. Schipper, 'Bommels kleine meesters van groot talent (omstreeks 1650-1750)', *Tussen de Voorn en Loevestein* XXXII (1994), 3-12.
 6. P.W. Schipper, 'Zilveren beker', *Bulletin Vereniging Rembrandt* 8 (1998) 1, pp. 18-19.
- Rembrandt, Verslag over 1981*, pp. 54-56. Zie over de Tuilse beker: J. van Cauteren, 'Een zilveren "Bommelse" beker te Tuil (Gelderland)', *Antiek* 20 (1986), pp. 6, 348 e.v.
8. Zie F.A.J. Vermeulen, *De Nederlandse Monumenten van geschiedenis en kunst [..] de monumenten in de Bommelerwaard*, Den Haag 1932, p. 69.
 9. Gegevens uit stukken van de kerkenraad van Gameren, mij vriendelijk verstrekt door de heer J. Groenendijk.
 10. Vriendelijke mededelingen van dr J.R. ter Molen.
 11. M. Witteveen-Jansen, *Twee eeuwen Philips in Zaltbommel*, Zaltbommel 1991. De inschrijving in het Burgerboek van Zaltbommel staat vermeld in: J.van Meurs-Verburg en C.J.W. van Meurs, *Burgerboek Zaltbommel 1585-1808*, Streekarchief Bommelerwaard, 1994.
 12. De basisgegevens staan in een oudere publicatie: *Gelders zilver*, cat. tent. Arnhem (Gemeentemuseum Arnhem) 1955 (uitgave in de serie *Werken van de Vereniging Gelre*, nr. 28); *Gelders zilver. Aanvullingen en verbeteringen van de catalogus met documentatie van de tentoonstelling Gemeentemuseum Arnhem, zomer 1955*, *Gelre. Bijdragen en Mededelingen* 56 (1957), pp. 221-235.
 13. Zie hier voor: R.F. van Dijk, *Gorcums Zilver*, Gorinchem 1992. In deze publicatie zijn van drie van de vier telgen uit de familie Van Sgravenweert de meestertekens gedefinieerd: Johan senior voert een naar links lopende vos met holle rug in een ovaal, zoon Gijsbert keurde met het zelfde teken maar dan met bolle rug, de andere zoon Adriaen gebruikte de initialen AS met een roos. Uitgebreid is verder het artikel van J.N.A. Groenendijk, 'De familie Van Sgravenweert, zilversmeden uit Gameren', *Tussen de Voorn en Loevestein* XXX (1984), p. 22 e.v.